שובו של הזאב הגדול

אריה דובנוב

שמו של ז'בוטינסקי שב ועולה באחרונה בשיח הציבורי, בעיקר בשירות נסיכי ליכוד בדימוס וחוגיהם שמבקשים למצב עצמם כממשיכיו הלגיטימיים הבלעדיים והמנושלים, ואנשי מרכז-שמאל שבמסגרת קרב מאסף פוליטי מאמצים אותו כחלופה ימנית "שפויה". אולם סקירה של כתבי ז'בוטינסקי שפורסמו מחדש לצד ספרות מחקר עכשווית מעמידה בספק את התפיסה הרווחת כי מייסד הציונות הרוויזיוניסטית היה דמוקרט ליברלי. נסיכי הליכוד ואנשי המרכז הפוליטי אכן ממשיכים את מורשתו, אלא שזו מהדהדת את מורשת האימפריאליזם הליברלי בן המאה התשע-עשרה. בכך היא אינה מספקת חלופה לפרקטיקות ולאידיאולוגיות ניהול הכיבוש של הימין הלאומני, אלא משקפת אותן

נובמבר 2020

היסטוריה, כך גורסים, נכתבת בידי מנצחים. כאשר בתולדות הציונות עסקינן, אין ספק כי חלק הארי שלה נכתב מנקודת המבט של תנועת העבודה, על שלל גיבוריה יפי הבלורית והתואר (יגאל אלון, יצחק רבין) ואתרי הפולחן שלה: דגניה א ובית העלמין כנרת, צריף בן-גוריון בשדה בוקר, בית אלפא ונהלל, ולמי שאינו מעוניין להרחיק נדוד - מוזיאון הפלמ"ח שברמת אביב. אולם את כתיבת ההיסטוריה, בניגוד לבניית קואליציות, אי-אפשר לבסס על הנוסחה הבן-גוריונית "בלי חירות ובלי מק"י". לאחר שנים ארוכות של כתיבת היסטוריה "ממלכתית", שהלכה למעשה לא הייתה אלא היסטוריה מפלגתית המבוססת על הדרה הדדית של נקודת המבט של הימין הרוויזיוניסטי ושל תנועות השמאל הבלתי ציוניות, ניצבו ההיסטוריונים הבכירים של ישראל מול שוקת שבורה בבואם לבאר את ההווה הישראלי. ביוגרפיות של דוד בן-גוריון ממשיכות להתפרסם חדשים לבקרים, אך אלה מספקות משענת קנה רצוץ למי שמבקש לבאר את פשר הדעיכה של הלאומיות הסוציאליסטית, את מקור האכזבה והזעם כלפי האב המייסד ומפלגתו מחוץ לתנועתו ובתוכה ואת חרחורי הגסיסה בייסורים של תנועת העבודה, שמלווים אותנו כבר שנים אחדות. באנלוגיה מוזיקלית: אין כל פסול בהאזנה לשירי הגֶ'בַעטרון ולהקת הנח"ל, אולם היסטוריה של מוזיקה ישראלית שתתמקד אך ורק במעגל צר זה של יוצרים תהיה צורמת בדלותה.

במקביל למגמה זו, ואולי לא במפתיע, בשנים האחרונות אנו עדים לשובו של הזאב הגדול - ולדימיר (זאב) ז׳בוטינסקי. זוהי שיבה המתרחשת הן בשדה הדיון הציבורי והן בזה האקדמי. בתקשורת ובשיח הציבורי בישראל נזרק שמו של ז׳בוטינסקי לחלל האוויר בתכיפות גדולה במיוחד, לעיתים לצד ציטטות של מכתמיו ועל פי רוב בשאלות בּדַאי בנוסח ״מה ז׳בוטינסקי היה אומר לו ניצב לצידנו כעת״. מהלכים רטוריים ממין זה משרתים שתי קבוצות פוליטיות מובחנות: אנשי מרכז-שמאל ציוני, אחוס״לים על פי רוב, שגילו את ז׳בוטינסקי במסגרת קרב מאסף פוליטי ונאחזים בו כבמודל דמוקרטי-ליברלי ומופת לשלטון חוק וסדר, ונסיכי ליכוד בדימוס וחוגיהם, החשים כי ביתם הפוליטי הופקע מהם בידי כוחות זרים והמבקשים למצב עצמם כממשיכיו הלגיטימיים הבלעדיים - והמנושלים - של ז׳בוטינסקי, המנהיג הבלתי מעורער. הדבק הדליל המחבר בין שתי קבוצות אלו הוא רתיעתן המשותפת מפני הימין החדש שהתגבש בעשור האחרון.

בעולם האקדמי, השיבה אל ז׳בוטינסקי מתבטאת לא רק בשצף של מחקרים המוקדשים לחייו, הגותו ופועלו של המסאי המפורסם מאודסה ובפרסום מחדש של מבחר כתביו, אלא גם בניסיונות מעניינים לא פחות לבחון את תלמידיו ויורשיו ואת ההיסטוריה של התנועה הרוויזיוניסטית בכללותה. ספרות מחקר זו מספקת תובנות היסטוריות חדשות ומרעננות. בניגוד לספרות האפולוגטית הישנה, שנכתבה מתוך המחנה הרוויזיוניסטי ו״המשפחה הלוחמת״ בניסיון מתמיד להגן על שניהם מפני קהל המשמיצים, ההיסטוריוגרפיה החדשה אמנם תורמת לקנוניזציה של ז׳בוטינסקי, אך היא אינה נרתעת מלנסות ולהתחקות אחר תהליכי הרדיקליזציה הפוליטית שחלו באיש ובתנועתו במהלך השנים. במסה זו אבקש לשרטט את קווי המתאר של גל הכתיבה ההיסטורית הזאת. אנסה לברר באיזו מידה היא עצמה סימפטומטית ומעידה על תהפוכות שחלו בישראליות בעשורים האחרונים ולבדוק את זיקתה הישירה והעקיפה לדיון הציבורי העכשווי, החוץ-אקדמי, על ז׳בוטינסקי ואותה ״ז׳בוטינסקאות״ מדומיינת.

היכן מסתתר הליברל הלאומי?

הוצאתם מחדש של כתבי ז׳בוטינסקי, שהניבה עד כה שבעה כרכים (מתוך שלושים כרכים מתוכננים), היא ללא ספק המפעל המקיף והמרשים ביותר להשבתו של ז׳בוטינסקי לתודעת הציבור הרחב.[1] על המיזם המונומנטלי החדש, פרי שיתוף פעולה בין מכון ז׳בוטינסקי בתל אביב ומרכז מורשת בגין בירושלים, מנצח אריה נאור, ראש לשכתו של מנחם בגין לשעבר ובן המשפחה הלוחמת. הוא כולל שורה ארוכה של מאמרים ידועים שזכו לתרגום עדכני ולעריכה קפדנית, לצד נאומים ומאמרים שלא היו נגישים לקהל הרחב ובהם חיבורים שפורסמו במקור ביידיש, גרמנית ורוסית.

העיון בכרכים העבריים שראו אור עד כה ובתרגום המשובח החדש לספרו של ז׳בוטינסקי **שמשון** מחדד כמה מוטיבים בהגותו שאולי אינם מוכרים דיים לציבור הרחב. הבולט שבהם הוא הסתמכותו הניכרת על האימפריה הבריטית והציפייה שזו תשמש כחממה שתספק לתנועה הציונית את התנאים המיטביים להקמת מדינה יהודית. לדידו של ז׳בוטינסקי, ייעודה של בריטניה היה להקים ״משטר קולוניזטורי״ ו״ליצור מקום למיליונים בארץ-ישראל, משני עברי הירדן״. תפקידה של האימפריה היה לסייע באופן פעיל להגירה ולהתיישבות שתהפוך את היהודים לרוב דמוגרפי, ובתמורה לכך היה על המפעל הציוני לגלות נאמנות לבריטניה ולסייע לה להשיג ״דריסת רגל חזקה על החוף בסמוך לתעלת סואץ״. ״עזרו לנו

במשך שני עשורים או שלושה לבנות את מדינתנו", פנה ז'בוטינסקי אל קוראיו בבריטניה, "ואנו נעזור לכם בעתיד הנראה לעין להגדיל את האימפריה שלכם ולהרחיבה, ודווקא באזור הים התיכון". גם כשנתקל בקולות אנטי-בריטיים בתוך תנועתו שלו המשיך והצהיר: "האינטרסים האימפריאליים האמיתיים של אנגליה חופפים במדויק את האינטרסים שלנו, וגם מצפון העם באנגליה תומך בנו".[2]

למעשה, הכרכים החדשים מראים יפה כי עד כיבושה של הארץ בידי הבריטים במהלך מלחמת העולם הראשונה ז'בוטינסקי כמעט שלא הזכיר אותה בכתביו, וכי זיקתו לארץ נעדרה כל ממד דתי. "כל ה'יצירה' הדתית [היהודית]", טען בתוקף, אינה אלא "מסכת עקרה אחת של פירושים על פירושיהם של פירושים". את היצירה חסרת החיות הזאת דימה לפרח קמל שהיהודי הדתי הכניסו "למזוזה, ובלבד שלא ישנה עוד את צורתו". במקומה של "מיסטיקה דתית" זו קידם ז'בוטינסקי השקפה לאומנית פולקיסטית שהתבססה על ההנחה כי קיים קשר אורגני בין אקלים וגיאוגרפיה ובין אופי לאומי, וטען כי "האקלים, הצמחייה וההרים של ארץ-ישראל" יספקו לעם העבדים הנכחד והמתנוון "קרקע וסביבה טבעית" להשתחרר מכבליו ולהפוך מחדש ל"גזע ארץ-ישראלי". שניות זו של טבע ותרבות אינה ייחודית לז'בוטינסקי אלא מהדהדת את התיאוריה הלאומית של י"ג הרדר (Herder), שתיאר את העולם כמסגרת של קבוצות אורגניות בעלות שפה מקומית ותרבות אותנטית. אולם ההידרשות לתפיסות הרדריאניות אלו תמוהה במקצת, לא רק משום שהן נשזרו עד מהרה בהשקפות אנטישמיות שציירו את היהודים כטפילים נעדרי תרבות משלהם, אלא בייחוד משום שז'בוטינסקי מיעט להתייחס בכתביו לנופי הארץ. עיקר תשומת ליבו לא הופנה אל הארץ המובטחת אלא אל המוני יהודי רוסיה, ובמקומות הבודדים שבהם קרא לתיירי העולם לבוא אל הארץ ולהתפעל ממנה - הדגיש כמיטב המסורת את "ישימון החולות" ו"שממת הביצות" שהיו בה קודם ליוזמה ולתושייה הציונית.[3]

לעומת היעדר היקסמותו מן הארץ, את האימפריה הבריטית העריץ ז'בוטינסקי משלב מוקדם. "נלמד מאנגליה, שיש לה בלי ספק ניסיון במלאכת כיבוש ארצות", הכריז ב-1904 והסביר כי הבריטים, לאחר ששלחו אל מעבר לים חיל ראשוני של חקלאים-מתיישבים, טכנאים וסוחרים, כמעט תמיד השכילו בשלב השני להשתלט לגמרי על הארץ כולה "בעזרת תכסיס דיפלומטי מחוכם או על ידי מעשה מדיני".[4] התרחבות היקף המותניים של האימפריה לאחר 1918 איששה את תחזיתו והגבירה את התלהבותו: בעזרת בריטניה יהיה אפשר לחבר את היהודים הגלותיים לכור מחצבתם הקדמוני, ליצור רוב יהודי, וכך לנתק את הארץ "לצמיתות מסביבתה הערבית [...] ולקשור אותה בדרך זו לעולמי עד אל אירופה". הבוז שלו כלפי אנשי ברית שלום והוגי הציונות, שראו בה תנועת שיבה אל המזרח והשתלבות בו, לא ידע גבולות. "שני אנשים בעלי נימוסים והרגלים שונים יוכלו לדור זה לצד זה בשלום ובשלווה אם רק הכתלים החוצצים ביניהם עבים למדי", כתב ב-1929, חודשים מספר לפני פרעות תרפ"ט. ההרצאה שנשא זמן קצר לאחר מכן במועדון הסטודנטים של האוניברסיטה העברית לא הותירה מקום לספק: "המערב הוא מהפכה, תנועה, התקדמות, ורעיון ההתקדמות והמלחמה בהווה הוא רעיון עברי, [...] [בעוד ש]'מזרח' הוא כינוי לחסרון התקדמות, לקיפאון. ה'שיבה למזרח' היא מליצה. [...] אבל המזרח פה לא ביקש את שירותנו ולא ניגע במזרח הזה כלל. נצלם אותו כתייר. אבל אנחנו ניצור כאן את אירופה".[5]

אפילו ז׳בוטינסקי הסופר, מחבר הרומאנים **שמשון** (1927) ו**חֲמִשְׁתָּם** (1933), לא ניצל הזדמנויות אלו כדי להלל את נוף הקדומים של הארץ. להפך, המשיכה בעט סיפקה לו הזדמנות לבטא את סלידתו מתרבותם הנכנעת של בני ישראל, שאותם הוא תיאר כבני מזרח נטולי הדר או תחכום בהשוואה לעמי פלשת. לעומת זאת תיאר בנוסטלגיה את געגועיו לאווירה החיונית והססגונית שאפיינה את העיר אודסה, כור מחצבתו, לפני מהפכות 1917. הרומן **שמשון**, שז׳בוטינסקי חיבר בפריז עבור השבועון **ראזסוויט** (״השחר״) בשפה הרוסית, נכתב רובו ככולו בין השנים 1923 ו-1926, אותן שנים שבהן התנגח במגמה ה״פילו-אסיאתית״ בציונות.[6] גם הוא מבטא את הרעיון כי המזרח הוא נחשלות שיש להתגבר עליה. הפלשתים לא ייצגו ברומן את אבותיה הקדומים של האוכלוסייה הפלסטינית אלא הוצגו כיורדי ים ״מערביים״ שהביאו עימם טכנולוגיה וציוויליזציה מתוחכמת אל מישור החוף. לעומתם, בני ישראל הוצגו כעם מזרחי הסובל מנחיתות לבנטינית. באחת מהסצנות תיאר ז׳בוטינסקי כיצד הגיבור המקראי משתאה ומתפעל מן האסתטיקה והיעילות הפלשתית:

> הסדר שלהם הפליא את שמשון יותר מכול. הוא לא היה מסוגל להבין את מבנם החברתי: היררכיה מדויקת, מסועפת מאוד ומפותחת לפרטי פרטים; תיחום סמכויות ותפקידים, כללים נוקשים לכל דרג מדרגי ההנהגה - כל זה היה נשגב מבינתו ונראה בעיניו כבלבול גדול אחד. אבל הוא ראה בבירור שבכל זה אין ולא גם שמץ של בלבול, אלא אדרבה, תאום גדול וחובק הכל. העניינים זרמו מעדנות בדרכים סלולות, החל במוצבי הגבול וכלה בסרן בכבודו ובעצמו; היו נהלים ממוסדים של שיתוף פעולה בין חמשת הסרנים, שאיש לא חלק עליהם מעולם. הללו לא נאלצו לזמן זה את זה להתייעצות חשאית במערת השדים! החיים חלפו בשובה ונחת, בדומה למעגלים על פני המים המתרחבים לאחר שאבן הושלכה לתוכם.[7]

לצד אומץ ליבו וכוח הזרוע, מה שהופך את שמשון למנהיג הוא הבנתו כי במזרחיות אין כל קסם, כי היא אינה אלא פרימיטיביות שיש להתגבר עליה, וכי עליו ללמוד מן הפלשתים. הרומן מתכתב ישירות עם הספרות הקולוניאלית שהופקה בבריטניה, שתיארה את הרפתקאותיהם של גברים לבנים הכובשים את השממה ומתגברים על הילידים. בה בעת, כפי שהראה רפי צירקין-סדן, הוא גם יונק מן הדמיון האימפריאלי הרוסי אשר סימן את הקווקז כאזור סָפר המושך אליו גיבורים רומנטיים במסע למימוש גבריותם.[8]

לא בכדי, את המדינה העברית שחזה ז׳בוטינסקי הוא הגדיר בתחילה ״מדינה עברית מצורפת למדינות אנגליה כ׳קולוניה׳״.[9] בעשור הבא הוא החל לתארה כדומיניון בריטי, כלומר מדינת לוויין עצמאית למחצה שתצטרף אל חבר העמים הבריטי לצד קנדה, ניו זילנד, דרום אפריקה, אוסטרליה ומדינות דומיניון אחרות. בשלב שלישי פיתח תיאוריה של מבנה פדרלי דו-קומתי ובו מדינת החסות (ארץ ישראל שלמה שהיא פדרציה הכפופה ללונדון) תהיה גם חלק מקונפדרציה אזורית; שוו בנפשכם יוניון ג׳ק זעיר המתנוסס בפינה העליונה של דגל ישראל וממחיש את האידיאל הזה. לצד האמונה בעוצמתה של האימפריה, תפיסותיו המוקדמות של ז׳בוטינסקי נגזרו גם מן התחזית שכוחה של הקהילה הבינלאומית יגבר על כוחן של המדינות הריבוניות בעתיד הנראה לעין.

הערצת המפעל הקולוניאלי, והתקווה שריבונותן של מדינות תרוסן ותוגבל, לא נִתַּרגמו לכדי אהדה יתרה לתפיסות הדמוקרטיה הייצוגית או הפרלמנטריזם הבריטי. אדרבא, ז׳בוטינסקי התנגד באופן נחרץ ועקבי להקמתם של מוסדות דמוקרטיים שבהם יינתן ייצוג שווה לכלל אוכלוסיית הארץ. ״אין אנו יכולים עוד להציע, או לדרוש, פרלמנט: אם הוא יהיה דמוקרטי - יהיה נגדנו״, הצהיר ב-1918.[10] ב-1929 שב לנושא והכריז: ״במשטר דמוקרטי, על פי הצדק הדמוקרטי, לוקחים את המסורת והתרבות של המיעוט והופכים אותם לקניינם של הרוב האריתמטי הגס״.[11] במילים אחרות, עד אשר ייווצר רוב דמוגרפי יהודי מוחלט אין טעם לדבר על דמוקרטיה ייצוגית, ויש להתנגד לפרלמנט שלא יהיה אלא ״אובסטרוקציה [הפרעה] על כל צעד ושעל״ ומכשול להתיישבות. על רקע זה גם ניהל מערכה נגד היוזמה הבריטית למפקד אוכלוסין, מחשש שזה יוביל לבחירות ולפרלמנט שינציח את הרוב הערבי. במקומות אחרים נקט תחבולה אחרת: ״יהודי כל העולם הם אזרחי ארץ-ישראל in potentia״, טען, ועל כן אין טעם להקים פרלמנט בארץ ״יען כי רוב הבוחרים עוד לא שב״.[12]

ספקות התגנבו לליבו כאשר זיהה דעיכה ב״תיאבון האימפריאלי״ של בריטניה. עלייתה של ממשלת הלייבור סימנה אפשרות שכוחה של האימפריה תש והעידה על ״היחלשות הפסיכולוגיה האימפריאלית״ שהניעה שמרנים כדוגמת הלורד בלפור. כשהנתינים הכפופים והנכנעים ברחבי האימפריה החלו להביע את רחשי ליבם, הוא נחרד: ״לא רק ההודים, אלא אפילו השחורים כבר אינם מתייחסים אל עצמם כפחותי ערך ואל אנגליה כ׳חכמה׳. וככל שחולף הזמן גם לא כ׳בעלת עוצמה׳״.[13] בנסיבות אלו, מאמין אדוק כז׳בוטינסקי באוריינטציה המערבית ובעליונותם התרבותית של היהודים על סביבתם התקשה לדמיין השתתפות של התנועה הציונית בגל ההתקוממויות האנטי-קולוניאליות שהובלו בידי עמים חסרי תרבות. במקום זאת, הוא החל להידרש בתכיפות יתרה לאנלוגיה האמריקנית: את מדינת היהודים שדמיין קשורה בטבורה לחבר העמים הבריטי הִשווה למדינות כמו נברסקה או קנטקי בארצות הברית, היינו מדינות הנכללות במסגרת רחבה יותר, אינן נהנות מריבונות מלאה, וכפופות לממשל פדרלי; באותה מדינה דרש שיוקם סנאט שיושתת על הדגם הפדרלי האמריקני; את תנועת ההתיישבות דימה כמה פעמים, ובכלל זה מאמרו המפורסם על ״קיר הברזל״, לאותם ״׳האבות המהגרים׳ [pilgrim fathers], החלוצים האמיתיים הראשונים בצפון אמריקה, [ש]היו בחירי המין האנושי, בעלי רמה מוסרית נעלה, שלא רצו לפגוע לא רק באינדיאנים אלא אפילו לא בזבוב״ אך ״נאלצו״ לעשות כן משום שחוק טבע הוא ש״אין ילידי המקום יכולים להסכים אי-פעם לקולוניזציה בכל מקום ובכל זמן שהם״.[14] מן ההשוואות התכופות הללו לאמריקה נעלמה כל התייחסות להשתחררות האלימה של המושבות הצפון-אמריקניות מן הכתר הבריטי. מה שלא נעדר מהן הוא ביטויי הערצה לאלכסנדר המילטון, המאמין הגדול בשלטון ריכוזי חזק ובשליטת המדינה בכלכלה, וכן השוואה מפורשת של הנוער הבית״רי אל הקוּ קלוקס קלאן, ארגון הגג של כתות השנאה והעליונות הלבנה, שנולד בתום מלחמת האזרחים האמריקנית: תפקידו של הנוער העברי, אנשים צעירים שלא השתתפו במלחמת העולם הראשונה אך נתקנאו בתהילת אחיהם הבוגרים והם משתוקקים כל כולם לפעולה, לחקות את דרכי הארגון והפעולה שנודע לשמצה במעשי הלינץ׳ ופשעי השנאה האחרים שביצע.[15]

רב הפיתוי להשמיט אמירות מקוממות מסוג זה, וטוב עשו עורכי המהדורה החדשה של כתבי ז׳בוטינסקי כשלא נכנעו לו. עם זאת, מאמרי המבוא שחיבר אריה נאור לכל אחד מן הכרכים ממחישים היטב את הביטוי ״זאב בעור כבש״. סימני ההיכר המובהקים בפרשנותו של נאור לז׳בוטינסקי הם השאיפה להציגו כהוגה המייצג ״לאומיות ליברלית״ (מושג זה מספק את הכותרת לכרך א הפותח את המיזם), הפיכתו מדמות מפלגת לאדם המייצג את הזרם הדומיננטי בציונות, והדגשה חוזרת ונשנית של סיסמת ״שתי גדות לירדן״. זהו מהלך בגיניסטי מובהק ומוכר, אולם לצורך כך נחוצה אקרובטיקה פרשנית מרשימה: כשהקורא נתקל בז׳בוטינסקי הדורש כי כל אדמות הבור משני עברי הירדן תופקענה מבעליהם החוקיים בידי הממשלה, מזדרז נאור לפרש קריאה זו להלאמה כעדות על רצונו של ז׳בוטינסקי ״להחיל את רעיון הצדק החלוקתי״,[16] מושג שטבע הפילוסוף הליברלי ג׳ון רולס בשנות השבעים של המאה הקודמת, שבוודאי לא היה מוכר לז׳בוטינסקי וגם זר לרוחו. כאשר אנו קוראים כי ז׳בוטינסקי הצהיר פעם אחר פעם שיש להתנגד לכל הקמה של פרלמנט כל עוד לא יובטח רוב אתני יהודי בארץ, נאור דואג להבהיר לקוראיו שהלה היה מונע בידי ״השקפתו הליברלית״ והאמונה שאין להציב ״מכשולים חוקתיים״ שיקשו על ביסוס ״אופייה הלאומי של ׳מדינת ארץ-ישראל׳״.[17] הערת אגב זו תמוהה, בלשון המעטה. בפועל, אנו לא מוצאים בכתבי ז׳בוטינסקי כל התייחסות רצינית לג׳ון סטיוארט מיל או הוגי הליברליזם האנגלי של זמנו.

אין ספק שקביעתו של ז׳בוטינסקי כי אינו מתנגד לכך שבמדינה העתידית יעמוד ראש ממשלה ערבי שאף יישא את התואר ״אמיר״ צדה את עיניהם של קוראים המכירים את ישראל בת זמננו. אולם היאחזות בציטוט זה במנותק מהקשרו, ובנפרד מן הנוסחה הפוליטית הכוללת שהוא היה חלק ממנה, היא קריאה מגמתית; ז׳בוטינסקי התעקש שהמשרה הראשית במדינה תאויש בידי יהודי וכי בסנאט במדינה העתידית תמיד יישמרו 50% מן המושבים ליהודים (25% לסוכנות ו-25% ליישוב), לעומת 25% למוסלמים ולנוצרים (לפי מפקד האוכלוסין הרשמי הראשון שערכו שלטונות המנדט בשנת 1922, מוסלמים מנו כ-78% מכלל אוכלוסיית הארץ, כ-590,000 נפש. במפקד הבא, ב-1931, מספרם עלה לכ-760,000 נפש, אך כתוצאה מהגידול בשיעור היהודים באוכלוסייה ירד שיעור המוסלמים לכדי 73.4% מכלל האוכלוסייה. נוצרים ודרוזים נמנו בנפרד, אך דומה שרובם המכריע היו דוברי ערבית גם הם). נאור אינו נדרש לשאלה אם סמכויות על-מדינתיות רשאיות להתערב בריבונות מדינת הלאום ולהגבילה, וגם לא לשאלה כיצד אפשר לייצר רוב יהודי שלא באמצעות הגירה המונית, גיור המוני, גירוש המוני, או שילוב של כל הטכניקות הללו גם יחד. כפי שגיל רובין הראה במחקרו, התנגדותו הנחרצת לכאורה של ז׳בוטינסקי לרעיונות טרנספר בשנות השלושים התאדו כלא היו עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ששמה קץ לתקווה שהגירה המונית של יהודי מזרח אירופה תשנה את האיזון הדמוגרפי בין הים לירדן.[18]

מה מצדיק אפוא את ההתהדרות בשם התואר ״ליברלי״ ביחס לז׳בוטינסקי? נאור אינו עושה שימוש בספרות התיאורטית המנסה להגדיר לאומיות ליברלית מהי, ואינו מציע תשובה מספקת.[19] סלידה עזה מרעיונות תנועת העבודה אינה הופכת הוגה ל״ליברלי״, כפי שתיעוב מוסדות דת וזלזול מופגן בתרבות הרבנית - מאפיינים שאינם מפתיעים, כאשר מדובר בכותב שגדל במשפחה חילונית שהעריצה את ספרות רוסיה ותרבות המערב יותר מאשר את ארון הספרים היהודי - אינם הופכים אותו לכזה.

מבחינה זו סוג הליברליזם המיוחס לז׳בוטינסקי אינו שונה מאוד מתיעוב החברה החרדית של אביגדור ליברמן, המבטיח לבוחריו שהוא ימיר "מדינת הלכה" במדינה "ליברלית" ובה בעת ידאג שתושבי המשולש ייפרדו מאזרחותם הישראלית.

אש הנעורים והשיבה אל המיתוס

במקביל לאריה נאור, אף שבנפרד ממנו, גם דן מירון פצח בשנת 2010 בפעולת תיווך והנגשה של כתביו הספרותיים של ז׳בוטינסקי לקהל הרחב, וגם הוא ממצב את אבי בית״ר כליברל וכדמוקרט. לטענתו של מירון, בכיר פרשני הספרות העברית שידו בכול ויד כול בו, יש לראות בז׳בוטינסקי ליברל משום שהעדפותיו האסתטיות כסופר, מתרגם ומשורר ינקו ממסורת הליברליזם של המאה התשע-עשרה, ובייחוד משום שהן העמידו את ״דחף המשחק״ (Spieltrieb)[20] כמקור העיקרי של התרבות. לשיטתו של מירון, תפיסות אסתטיות אלו - שלפיהן הצבעוניות, הווירטואוזיות האמנותית ואפילו הבידור והדקדנס הן תכונות של ציוויליזציה נעלה שמסוגלת להתגבר על ההפרדה המוחלטת שבין אסתטיקה למוסר - לא רק עמדו בניגוד לסלידה שמנהיגים ציונים כמקס נורדאו חשו כלפי התרבות האירופית של מפנה המאה הקודמת, אלא גם התפתחו בנפרד מדעותיו הפוליטיות של ז׳בוטינסקי עצמו, ולמעשה לא התיישבו עימן. כיצד אפשר אפוא לקרוא את הרומן **שמשון**, שאינו אלא אלגוריה פוליטית שנכתבה על רקע תקופת המנדט הבריטי בשעה שז׳בוטינסקי קרא להקמתו של דומיניון עברי שיצורף לאימפריה הבריטית? מירון מפרידו מכל הקשר פוליטי מיידי והופך אותו לרומן טרגי-סנטימנטלי שנכתב מתוך געגועים עמוקים לדקדנס ולעולם נעוריו של ז׳בוטינסקי באודסה וברומא שלפני מלחמת העולם הראשונה.

מהלך שונה בתכלית, ומשכנע יותר, אפשר למצוא בספרה של חוקרת הספרות סבטלנה נטקוביץ׳ **בין ענני זוהר** (2015).[21] בניגוד לציפוי הסוכר העבה של נאור ומהלך האיפכא מסתברא של מירון, שמשתמש בשילר - ההוגה שיצא נגד ההפרדה החמורה שבין מוסר לאסתטיקה - דווקא כדי להפריד בין ז׳בוטינסקי הסופר לזה המנהיג, נטקוביץ׳ מתעקשת לבחון את שלל הזיקות שבין יצירותיו הספרותיות לביוגרפיה הפוליטית שלו. יתר על כן, בניגוד למירון, נטקוביץ׳ קוראת ביצירות ז׳בוטינסקי במקור הרוסי, והמהלך המקורי שלה מעוגן בקריאה בהתכתבויות, מאמרים ומסמכים שלא היו מוכרים עד כה. זהו מבט אמיץ ומורכב יותר על חיבוריו של ז׳בוטינסקי הצעיר, המסתיים במפח נפש: מסע החיפוש אחר הליברל היהודי המסתתר באודסה לא הצליח לאתר את המבוקש. במקומו מצאה נטקוביץ׳ מודרניסט צעיר שנמשך אל חוגי האוונגרד הרוסי, בעט במוסכמות הבורגניות והחל לפנות, בעיקר כשהגיע לרומא ללמוד משפטים, אל המודל הנרטיבי של המיתוס. הכרעה אסתטית זו, על פי נטקוביץ׳, הייתה קריטית: ז׳בוטינסקי המיר את ניתוחי המציאות ה״מדעיים״ שעליהם התווכחו מרקסיסטים וניאו-קנטיאניסטים בטענה שעל הספרות להציג ״אמת פואטית״ שאינה מתארת מציאות נכוחה אלא משמשת ככלי פוליטי לשינוי. המעשייה, הפאבולה והסוּיֶט, לא ״החיים עצמם״, הם העולמות המאוכלסים בגיבורים חזקים ופעילים. בעולמות אלו היה אפשר להנכיח את התהום המפרידה בין הזן הנחות של בני האדם, אנשים צרי מוחין וחומרניים שנכנעים לתבניות החברתיות הקיימות, ובין הזן הנעלה של גיבורים חופשיים ויצריים המעיזים לשבור אותן.

בניגוד למירון, הגורס כי הרומן **שמשון** ״שטוף בהירות ׳ים תיכונית׳״ וכי **חמישתם** מבטא געגועים עמוקים ל״אודסה השמשית״ והקוסמופוליטית שבה חיו יחדיו איטלקים, יוונים, רוסים ויהודים ובה יצר המשחק והצחוק הגיעו לדרגת אמנות, נטקוביץ׳ משרטטת דיוקן של פיליטוניסט הסולד מהשעטנז הלבנטיני של זהויות מזרחיות ואירופיות וחף מגעגועים לימי נעוריו העליזים. פוגרום קישינב ב-1903 תרם ללא ספק תרומה חשובה למפנה של ז׳בוטינסקי אל המיתוס (כידוע, הוא תרגם לרוסית את הפואמה ״בעיר ההריגה״ לביאליק בעקבות הפרעות ובכך סייע להפיכתה ליצירה קלאסית גם בשפה הרוסית), אך המקורות האינטלקטואליים העמוקים שינק מהם ובני-השיח האינטימי שלו לא היו הסופרים העבריים או משכילי אודסה הציוניים אלא סופרים ותיאורטיקנים אנגלים (אוסקר ויילד), איטלקים (בנדטו קרוצ׳ה, צ׳זארה לומברוזו), צרפתים (ז׳ורז׳ סורל, אנטול פראנס) ורוסים (ידידו-יריבו קורניי צ׳וקובסקי מילא תפקיד מעניין בהקשר זה, וכך גם מקסים גורקי ושלל סופרי תור הכסף שמרדו בסטנדרטים האסתטיים של תור הזהב בספרות הרוסית). את יהדות הגולה הוא זיהה, בעיקר על רקע הפרעות בקישינב וברחבי רוסיה וגם באודסה עצמה, עם דמותה של האישה הנאנסת והסבילה שכבודה נרמס. במקומה ביקש ז׳בוטינסקי לייבא אל תוך ההגות הציונית את דמות הפרא האציל והאקטיבי.

כמו מירון, גם נטקוביץ׳ מסיתה את מרכז הכובד מן העסקנות הציונית של ז׳בוטינסקי אל הבֶּלֶטְרִיסְטִיקָה והמעגלים הספרותיים האירופיים שבהם נטל חלק, אך על פי רוב היא מתעקשת לשמור על היזון הדדי בין שתי הספֵרות. במקרים מסוימים איזון זה מופר. כך, למשל, בניגוד למרבית פרשניו של ז׳בוטינסקי, המדגישים את השפעתה של מהפכת 1905 עליו ואת מחויבותו לעקרון ״עבודת ההווה״ (*Gegenwartsarbeit*), שגרס כי יש לפעול לשיפור מצבם של היהודים ברוסיה במקביל (ולא בסתירה) להכשרה שיטתית של הארץ לקראת הגירה המונית עתידית, נטקוביץ׳ מתעלמת מסוגיות קלאסיות אלו ומתמקדת במקומן אך ורק בסופר הצעיר בעל הנטייה המופרזת למלודרמה.

מהלך זה אף מחייב אותה להינתק מן האופן שבו ז׳בוטינסקי עצמו סיפר בדיעבד את סיפור תולדות חייו (מהלך שאנו מוצאים גם בספרו החשוב של ההיסטוריון מיכאל סטניסלבסקי על ז׳בוטינסקי[22]), או מתחנות החיים העיקריות שהביוגרף המצוי יתמקד בהן - לידה, חיי זוגיות, הורות. לכן, למשל, העובדה שז׳בוטינסקי תיאר בזיכרונותיו את הופעתו בוועידת הלסינגפורס (הלסינקי) ב-1906 כ״פסגת נעוריי הציוניים״ אינה מביאה את נטקוביץ׳ לדון בוועידה זו. באותו אופן ספרה לא יוכל להרוות את צימאונו של מי שיבקש לברר את מסכת יחסיו עם אישתו יוהנה (יוענה) או יתהה כיצד השפיעה על ההוגה הציוני הולדת בנם היחיד עֶרי (תיאודור) ב-1910. במקום זאת מציג ספרה של נטקוביץ׳ ניתוח חד ומדויק של הנובלה **דִּיאַנָה** (1910), שנכתבה באותה שנה - נובלה המתארת משולש רומנטי בין סטודנט יהודי-רוסי, חברו האיטלקי, ותופרת איטלקייה מרקע פלבאי - ודיון מורכב בחששו של הסופר, שחיפש יצירות המעוררות דחפים קמאיים לפעולה נועזת, מפני שחרור גמור של רסן המהוגנות והתמסרות גמורה לאנרגיות הליבידו.

שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה הגיע ז׳בוטינסקי למסקנה כי העולם מתקרב לנקודת רתיחה, כי יש לחלק מחדש את השליטה של המעצמות הקולוניאליות, וכי צפויה להתלקח מלחמה כוללת בין גרמניה לבריטניה. המיתוסים של המאה התשע-עשרה והאמונה בכוח הלאומיות הם חלומות

הנעורים הנשגבים, "ענני זוהר" שהכינו את ז'בוטינסקי להפוך לחייל ולמנהיג פוליטי נון-קונפורמיסטי שלא היה מוכן לוותר על רעיון השילוב שבין ההיסטורי למיתי. כעת נידרש לנושא זה.

בנים סוררים ומוריהם

בנרטיב הרשמי של תנועת החירות ויורשתה, מפלגת הליכוד, ז'בוטינסקי מתואר כמנהיג-מייסד מיתולוגי המנצח על תנועה פוליטית מגויסת, הרמונית ונעדרת סתירות ומתחים פנימיים. ציר העלילה המרכזי בנרטיב הזה הוא מסעה של קבוצת לוחמים קטנה ומודרת עד להיותה לתנועת המונים ולמפלגת שלטון התופסת את עצמה כמבטאת את רצון העם ומאווייו. המחקרים של השנים האחרונות נדרשים לעניין זה, ומתארים תמונה מורכבת יותר של היחס בין האב המייסד לתנועתו. מחקרים אלו מסייעים לנו לזהות את תהליכי הרדיקליזציה הפוליטית שחלו בתנועה, משנותיה הראשונות באירופה של שנות העשרים והשלושים ועד להקמת תנועת החירות ובסופו של דבר גם מפלגת הליכוד, שהעלתה את מנחם בגין לשלטון ב-1977. מחקרים אלו מטילים אור על שורה של מתחים רעיוניים בלתי פתורים בין משנתו של ז'בוטינסקי לאידיאולוגיות של תלמידיו ויורשיו, ואת האופן שבו אלה התפתחו לא רק בזירה המקומית אלא גם במרחבים החוץ-ארצישראליים.[23]

מלחמת העולם הראשונה, ראוי לזכור, הותירה את ז'בוטינסקי כשחצי תאוותו בידו. הקמתו של גדוד נהגי הפרדות שלחם לצד כוחות אוסטרליים, אנגליים וניו-זילנדיים שהקיזו דמם בגליפולי, והקמת הגדודים העבריים, שהצטרפו למאמץ המלחמה הבריטי בשלבים המאוחרים של המלחמה, העלו את קרנו של ז'בוטינסקי בעיני רבים. הוא ואנשיו השתתפו במצעדי הניצחון של סוף המלחמה, וגלויות וכרזות שבהן נראה ז'בוטינסקי לבוש במדי הצבא הבריטי הודפסו בתפוצה רחבה. אולם החלטת ממשלת בריטניה לפזר את הגדודים ב-1919 חרף הפצרותיו סימנה שינוי מגמה. היה זה איתות ראשון מצד המעצמה הקולוניאלית כי כעת גור האריות העברי שנלחם לצד האריה הבריטי המלכותי אינו נחוץ עוד. התגובה הקשה שז'בוטינסקי נתקל בה באביב 1920, לאחר שניסה להפעיל כוחות הגנה עצמית יהודיים להגנה על תושבי הרובע היהודי, הבהירה זאת מעל לכל ספק. בתקופת מאסרו הקצרה בכלא עכו (הוא שוחרר כעבור שלושה חודשים בעקבות לחץ בינלאומי) הבין ז'בוטינסקי שהוא חדל לשמש זנב לאריות, ואך סמלי הוא שבשלב זה שינה את שמו לזאב.

כאן גם מסתיים למעשה הפרק הארצישראלי הקצר בחייו. מ-1923 ועד למותו בקיץ 1940 היה ז'בוטינסקי מנהיג גולה הנודד בין בירות אירופה, מנותק מהזירה שכתב ונאם עליה, למעט ביקורים קצרות. יתר על כן, את עיקר כוחו הוא שאב מתנועת הנוער שהקים. אף שסניף של תנועת בית"ר הוקם גם בתל אביב, בשנות השלושים פעם ליבה של התנועה בפולין ובארצות הבלטיות. פולין, שבה הוקמו למעלה ממחצית מסניפי התנועה, מילאה תפקיד חשוב מבחינה זו: באמצע שנות השלושים הגיע מספר חברי בית"ר בפולין לשישים אלף, בזכות הקמתה של רשת סניפים ענפה הן בערים מרכזיות הן בעיירות פריפריה עניות ומרוחקות.

היו אלה צעירי בית"ר בפולין שהעריצו את "ראש בית"ר" יותר מכול ותרמו ליצירת ההילה שסביבו. כפי שהראה ההיסטוריון דניאל הלר (Heller), מגמה זו התעצמה במיוחד לאחר מהפכת מאי 1926 והקמת הסנאציה (sanacja, שפירושה המילולי הוא "הבראה") - קואליציה רופפת של תנועות ימין אנטי-פרלמנטריות שלמעשה העמידה בראש הרפובליקה הפולנית את המרשל יוזף פִּילְסוּדסקי (Piłsudski), ששלט בה מאותה עת ואילך כמנהיג סמכותני וריכוזי ללא אופוזיציה של ממש.[24] "ראש בית"ר" העריץ את פילסודסקי, וחניכיו - וכמוהם גם שורה של פוליטיקאים פולנים - ראו בז'בוטינסקי את "פילסודסקי היהודי". עם זאת, חשוב לזכור כי לא היו אלה חניכים סבילים ונאלמי קול אלא גורמים תוססים ופעילים שבעצם ביקשו לנתב את התנועה לכיוונים מיליטריסטיים ולאומניים. יתר על כן, חניכים אלו הקשיבו בשקיקה לא רק לז'בוטינסקי אלא גם לקולות שהגיעו מכיוונם של פעילים רוויזיוניסטים אחרים, "מקסימליסטים" בלשון התקופה, שהפצירו בז'בוטינסקי לאמץ קו אנטי-פרלמנטרי תקיף ולאומני אף יותר, ובהם גם אנשי "ברית הבריונים" - אורי צבי גרינברג, אב"א אחימאיר, יהושע השל ייבין. שתי המגמות השתלבו זו בזו ויצרו יחד גל רב עוצמה עוד לפני פרעות תרפ"ט (1929) והמרד הערבי (1936-1939), אירועים שאותם היה נהוג לראות בעבר כגורמי הקטליזציה העיקריים שדחפו את התנועה לכיוון לוחמני יותר. בשנים 1923-1924, בעת שז'בוטינסקי ואהרן פְּרוֹפֶּס עמלו על הקמת סניפי בית"ר במזרח אירופה, אצ"ג עלה ארצה, החל להשתמש בביטוי "מלכות ישראל" וחיבר כמה מן השירים שהפכו לימים להמנונים הבלתי רשמיים של מחתרות הימין, ואילו אב"א אחימאיר, שסיים לחבר את עבודת הדוקטור שלו שהוקדשה להגותו של אוסוולד שפנגלר, החל לפרסם מאמרים שנשאו את הכותרת "יומנו של פשיסטן" ולהפציר בז'בוטינסקי שיכריז על עצמו כ"דוצ'ה", בעקבות מוסוליני.

את תהליכי הרדיקליזציה האידיאולוגית של תנועתו של ז'בוטינסקי יש להבין על רקע מציאות גיאוגרפית ופוליטית מורכבת זו. ז'בוטינסקי דחה מכול וכול את דרישותיו של אחימאיר להכריז על עצמו כדוצ'ה. על רקע זה יש להבין גם את מאמר ההספד שז'בוטינסקי חיבר לזכרו של פילסודסקי, שבו הדגיש כי אין לראות בו דיקטטור אלא רומנטיקן פוליטי הסולד מדוקטרינות פוליטיות ומנאומים בפני ההמונים בכיכרות: היה זה מסר המכוון ישירות ללב חניכיו שהוזמנו לאמץ את "האינטליגנציה" של פילסודסקי אשר, לטענת ז'בוטינסקי, "הייתה מן הסוג האנגלי, לא הלאטיני [איטלקי] ולא הגרמני, ובמובן זה אף לא מן הסוג הסלאווי", ולפרש את מהפכנותו כ"מהפכה גיאוגרפית" שנועדה להפוך את פולין למדינה מערבית, בניגוד למצעד החולצות השחורות על רומא.[25] ואולם ז'בוטינסקי הבין שאם לא ירכב על האריה הוא עלול להיטרף. הוא לא היה יכול שלא לשמוע את קולות האגף הקיצוני בתוך תנועתו, שקראו למאבק מהפכני בלתי מתפשר נגד כוחות הניוון והשקיעה, והחל לשלב רעיונות אלו בנאומיו, גם אם השיח הרדיקלי החדש לא עלה בהכרח בקנה אחד עם הרגישויות הספרותיות של המסאי והמחזאי האנין מאודסה. במצב עניינים זה, התיאורטי נדחק לקרן זווית על ידי התיאטרלי ועלתה חשיבותם של המסדר הכמו-צבאי, הטקס רווי הסמלים והמצעד הססגוני. היה קל יותר לנצח על טקס העברת עפר מקבר טרומפלדור שבתל חי לקבר פילסודסקי בפולין ולחבר נאום נמלץ המתאר כיצד שני המתים ישוחחו ביניהם בעולם הבא מאשר לפנות לפלפולים תיאורטיים על טיבה המדויק של אידיאולוגיה חליפית שתאתגר את מנהיגותם של חיים ויצמן ואנשי תנועת העבודה. טקסים כגון אלה

שילבו באופן אורגני את הלאומנות הציונית של ז'בוטינסקי עם מרטירולוגיה לאומית פולנית מוכרת, הדהוד ברור לצוואתו של פרדריק שופן, הרומנטיקן הפולני הגדול, שמת בגלות בפריז ודרש שליבו ייעקר מגופו ויועבר אל המולדת בכד שהונח בכנסיית "הצלב הקדוש" בוורשה.

השאלה באיזו מידה טקס תיאולוגי-פוליטי זה השביע את רעבונם של חניכי בית"ר נותרת פתוחה. כך או כך, אחת המעלות של הכתיבה ההיסטורית של השנים האחרונות היא תשומת הלב שלה לדינמיקה מורכבת זו והפרובלמטיזציה שהיא עורכת למושגים כדוגמת "ממשיכי ז'בוטינסקי" או "תלמידי ז'בוטינסקי", המטשטשים את מה שהיה למעשה מתח פנימי מובהק בתוך תנועת בית"ר מראשיתה. כלומר, מגמת המחקר השתנתה; תחת חיפוש בכתביו של האב המייסד עצמו אחר שורשי הרדיקליזם של תנועתו, מופנה כעת המבט אל היחסים המורכבים שבינו ובין עמיתיו לתנועה והנערים הפוחזים של בית"ר, או בעגה בת ימינו - ה"בייס" שלו.

ספרו של דן תמיר *Hebrew Fascism in Palestine, 1922 - 1942* מדגים תמורה זו היטב:[26] לעומת הספרות הענפה על ז'בוטינסקי עצמו, גיבורי ספרו של תמיר הם אנשי "ברית הבריונים", וכן איתמר בן-אב"י ("החצוף הארצישראלי", בנו של אליעזר בן-יהודה), וולפגנג (בנימין זאב) פון וייזל (von Weisl, קצין תותחנים אוסטרי שנדבק בחיידק הרוויזיוניסטי בשלב מוקדם), ואברהם ("יאיר") שטרן. למעט שטרן, מקים ארגון הלח"י שהועלה לדרגת מרטיר לאחר מותו, שמות כל "שחקני המשנה" האלה נשכחו כמעט לגמרי מחוץ למעגל המשפחה הלוחמת. כולם ללא יוצא מן הכלל דמויות צבעוניות, אקסצנטריות, אפילו חריגות. לדידו של תמיר חבורה זו הייתה ה"גרעין הקשה" שאימץ את השקפת העולם הפשיסטית במלואה - השקפה ששולבה בה הערצת המנהיג הבודד, המבטא את "רצון האומה", וחשוב אף יותר: מטהר את האומה מגורמים לא רצויים ומרעיונות נאורות וקוסמופוליטיות הזרים לה. הזירה העיקרית שבה התגוששו שחקנים אלו הייתה העיתונות, ובעיקר עיתון **דואר היום** (1919-1936, שנוסד בידי בן-אב"י ונערך בידי ז'בוטינסקי מאז דצמבר 1928) ועיתון **חזית העם** (שלא זכה באריכות ימים: הוא נוסד על ידי אנשי "ברית הבריונים" ופעל בשנים 1931-1935 עד שממשלת המנדט סגרה אותו). בעיתונים האלה בוטאו עמדות נחרצות נגד ראשי תנועת העבודה ונגד השלטון הבריטי. יתרה מזו, אנו מוצאים בהם דיון ער בדפוסי השלטון של איטליה הפשיסטית ונכונות של כמה מהכותבים לייבאם לתוך המרחב המנדטורי. לשיטתו של תמיר, בשל מארג הקשרים שבין חברי קבוצה זו אפשר לראות בהם רשת חברתית.

מהלכו הפרשני של תמיר מרתק, אף שאינו חף מבעיות. בניגוד לזאב שטרנהל, שהגדיר את הפשיזם כתצורה פוליטית מסוג חדש החורגת מהגדרות מסורתיות של ימין ושמאל, ספרו של תמיר, כמו מחקרים אחרים, אינו מצליח לשים את האצבע על הפער העקרוני שבין לאומנות ימנית וסמכותנית מחד גיסא ובין התצורה הפוליטית הנקראת פשיזם מאידך גיסא ולתאר התפשטות של רעיונות אל מחוץ למעגל כותבים מצומצם. הדבר נובע בין השאר מהיצמדות דוגמטית קמעה למודל חמשת השלבים שההיסטוריון רוברט פקסטון (Paxton) הציע במחקריו על איטליה וגרמניה (בספר אשר יש לציין כי תמיר הוא שתרגם אותו לעברית).[27] פקסטון ביקש לתאר את מכניזם צמיחתן של תנועות מארגוני שוליים קיקיוניים לממדי ענק בחמישה שלבים, והתחקה במדוקדק אחר האופן שבו פנו אל הזירה הפוליטית, הקימו מפלגות, תפסו את השלטון (לא בהכרח באמצעות הפיכה אלא גם בבחירות דמוקרטיות), והתבססו בו

באמצעות דה-לגיטימציה מתמדת של כל גילוי התנגדות, עד שנוצר מעגל של הקצנה הולכת וגוברת במעין "מהפכה מתמדת". אלמנטים לא מעטים בשלבים האחרונים של דינמיקה זו עשויים, למרבה הצער, להישמע לנו מוכרים כיום: פחד מ"התנוונות" האומה עקב היחשפותה לרעיונות "זרים", שנאה יוקדת כלפי כל ביטוי של אינדיווידואליזם, דעות אופוזיציוניות או פלגנות שעלולים להוות איום על האומה ה"אורגנית". אולם ספק אם מקרה המבחן של תמיר תואם את המודל התיאורטי. ראשית, כלל לא ברור אם כל חברי הקבוצה שתמיר בחר להתמקד בה אימצו בהכרח תפיסות מרחיקות לכת כאלה. אחימאיר, כאמור, אמנם היה מוכן לקרוא לעצמו פשיסט, והסופר צבי קוליץ (לימים מפיק הסרט הישראלי הראשון, **גבעה 24 אינה עונה**) גם טרח על כתיבת ביוגרפיה אוהדת של מוסוליני בעברית, שראתה אור בתל אביב ב-1936. אבל אכזבה רבתי מבריטניה והערצה הולכת וגוברת של צבאיות וגינונים מיליטריסטיים לא היתרגמו בהכרח לתפיסה קורפורטיסטית וטוטליטרית של מנגנון המדינה, וגם תפיסה משיחית ואפוקליפטית מן הסוג שאנו מזהים בשירה ובפובליציסטיקה של אצ"ג אינה עולה בהכרח בקנה אחד עם השקפותיו של ג'ובאני ג'נטילה, פילוסוף הצללים שכתב עבור מוסוליני את עיקרי הפשיזם. אם נציב את המסמכים של "עיקרי התחייה" שפרסמו אנשי הלח"י ב-1940-1941 לצד "דוקטרינת הפשיזם" (La dottrina del fascismo) של ג'נטילה ומוסוליני מ-1932 נגלה יותר הבדלים מאשר אזורי חפיפה, שהרי הפשיזם חורג מעבר לביקורות "קהילתניות" על תפיסות ליברליות שמקדשות את האינדיווידואל הבודד ולסלידה הרומנטית מרעיונות הנאורות.

קושי שני אינו נובע מהתכנים הרעיוניים של כתבים אלו אלא קשור בחוסר ההצלחה של קבוצות השוליים האלה לעבור טרנספורמציה שתהפוך אותן לתנועות המונים שיסחפו אחריהן ציבור רחב. הפשיסט זקוק לתמיכה רחבה, או לכל הפחות להסכמה שבשתיקה של ציבור רחב, עדר של קונפורמיסטים פרגמטיים לכאורה, כפי שעשב שוטה זקוק לשמש ולמים. הוא עולה כפורח כאשר אנשי עסקים וברוני הכלכלה (בנקאים וטייקונים, בלשון ימינו) מעדיפים לתמוך במנהיג הפשיסטי כי הוא "טוב לעסקים", ואגב כך מוכנים להסב מבט ולהתעלם מסגנונו המתלהם וגס הרוח. תנאי היסוד הנחוצים להצלחתם של פשיסטים - ריבונות, ממשלה, אדמיניסטרציה ריכוזית, כלכלה מפותחת, בירוקרטיה ואנשי הון - לא התקיימו במסגרת מדינת המנדט. אף שתנועת בית"ר הייתה לצידה, קבוצה זו של מקסימליסטים רוויזיוניסטים לא הצליחה מעולם ליצור תנועת המונים שתוכל לשבש את מנגנוני הדמוקרטיה הפרלמנטרית או, לצורך העניין, למוטט את מנגנוני השליטה הקולוניאלית של המדינה המנדטורית. במילים אחרות, הקביעה שכדי להבין פשיזם עלינו להתבונן במעשיו של הפשיסט ובדרכי פעולתו, ולא רק בטקסטים שהוא מפיק - שהייתה אחד מטיעוני הליבה של פקסטון - כמו נשמטה במהלך הפרשני של תמיר. בפועל, אף שאין ספק כי אנשי "ברית הבריונים" הותירו מאחוריהם שובל מרשים של ספרי קטרוג המבטאים סלידה עזה מן הדמוקרטיה הייצוגית, ובהם גם נכסי צאן ברזל ספרותיים, הכמיהה להקמת "מלכות ישראל השלישית" נותרה בגדר דיבור בעלמא.

אין בכך כדי לטעון כי בשנות השלושים לא התהדק הקשר בין חניכי תנועת בית"ר לאיטליה הפשיסטית. עם זאת, התוצר הממשי העיקרי, אם לא היחיד, של קשרים הדוקים-לכאורה אלו היה הקמתו של מתקן להכשרת ימאים וקציני ים עבריים בעיירה צ'יוויטַוֶקיָה (Civitavecchia) שמצפון לרומא, בברכתו של מוסוליני ובחסות תנועת בית"ר. לא במקרה, "שלטון במזרח ובים" (קרי, "האדרת העם העברי להיותו

גורם צבאי, מדיני ותרבותי ראשון במעלה במזרח ובחופי הים התיכון") היה אחד מעיקרי התחייה של המחתרת. עם זאת, היומרה לתאר מיזם קצר ימים זה כמעיד על "המהפכה הימית" או "כיבוש הים" בידי התנועה הציונית, כפי שעשו נואמי בית"ר בשעתם וכפי שהציע שוב לאחרונה הגיאוגרף קובי כהן-חטב, [28] מכמירת לב בהתחשב בהיקפי המשאבים המוגבלים שעמדו לרשותם של קברניטי הים הנועזים: פרשת צ'יוויטווקיה הסתכמה בשלושה מחזורי חניכים שקיבלו הכשרה בסיסית על סיפונה של יאכטה אזרחית צנועה, ספינה בעלת ארבעה תרנים ושני מנועים שנרכשה מאדמירל אמריקני בדימוס בכספי תרומה של נדבן יהודי-רוסי שחי בפריז. הספינה, שזכתה לשם העברי "שרה א'" על שם אימו של הנדבן, יצאה להפלגות מעטות לאורך חופי הים התיכון ומשכה תשומת לב תקשורתית. גולת הכותרת של ההפלגות הייתה הגעתן לחיפה, ובשנת 1937 גם נערך ברחובות תל אביב מצעד קדטים שהכעיס את השלטונות. אולם הפרויקט עלה עד מהרה על שרטון, מילולית וגם מטפורית. הספינה ננטשה על ידי הצוות, כמעט טבעה ליד חופי קורסיקה ונגררה חבולה וריקה מאדם בחזרה אל חופי איטליה, והמפלגה הפשיסטית באיטליה, שאימצה את חוקי הגזע בקיץ 1938, הורתה לסגור את המחנה בצ'יוויטווקיה.

האפיזודה הימית של אנשי בית"ר הותירה אחריה שובל של כרזות, תצלומים וחיבורים מרתקים על גבול הפנטסטי שסיפרו על עם קדום של יורדי ים דוברי עברית ששלטו במרחב הים-תיכוני. "כיבוש הים" היה, כמובן, סלוגן קליט שהציע חלופה ומשקל נגד ל"כיבוש האדמה" של תנועת העבודה. הוא החדיר לתוך התרבות הציונית יחס דואלי אל הים התיכון, שנתפס הן כגשר אל אירופה ועמי צפון אפריקה והן כמשהו שיש להפנות אליו את הגב ולהינתק ממנו, כפי שחוקר הספרות חנן חבר זיהה לפני שנים.[29] מצודד לב אף יותר היה המושג "יהודה הַיַּמִּית" (Judaea Navalis), שהופיע תדיר בכרזות ובפרסומים השונים של אנשי הליגה הימית, רמז להוד והדר קדום שעמד בסתירה ל"יהודה השבויה" (Judaea Capta) שהופיעה על המטבעות הרומיים שהופצו ברחבי האימפריה לאחר חורבן בית שני. כאן מילאו בן-אב"י וירמיהו ("ירמה") הלפֶּרן תפקיד ראשון במעלה. הגרסאות המעודנות של שיח הימאות העברית הקדומה הדגישו בלעדית כמעט את שבט זבולון, שעלילותיו סופרו בהגזמה, משל היה מדובר במקבילה היהודית לפיניקים שהסעירו את דמיונם של לאומנים בלבנון המודרנית. בגרסאות מרוסנות פחות הוצגה הטענה שקרתגו הייתה למעשה מושבה עברית קדומה (קרת החדשה), וכי בני העמים שישבו לחופי הים התיכון הקדום, ובהם גם חניבעל בכבודו ובעצמו, דיברו עברית. השיח הפואטי והפוליטי הנמלץ הזה לא עמד בזיקה ישירה לרעיונותיהם של אנשי "ברית הבריונים" אך הוא הכין את הקרקע לתנועה הכנענית שיונתן רטוש, עדיה חורון וחבריהם הקימו בשנות הארבעים. מקורותיו נטועים היטב באקלים הרעיוני של שנות העשרים והשלושים של המאה העשרים, בליל אקלקטי של רעיונות שנקלטו ממגוון מקורות. הזיקה אל הפשיסטים האיטלקים, שדיברו גבוהה גבוהה על mare nostrum ("הים שלנו" בלטינית) וחזו את הקמתה של אימפריה לטינית חדשה באגן הים התיכון שתחדש את ימיה של רומא כקדם, היא מובהקת כמובן. אולם מובהקת לא פחות היא נוכחותם של רעיונות שמקורם בחקר הפולקלור ולשונות יהודי צפון אפריקה, ואף יותר מכך הפילולוגיה והארכיאולוגיה הצרפתית, אשר לא רק הקדישה משאבים רבים במשך תקופה ממושכת לחקר הסהר הפורה בניסיון לאתר את מקורות ה"שמיות" (כפי שניסח אותה ארנסט רנאן) אלא אף זכתה לזריקת עידוד משמעותית ב-1928, עם גילוי מגילות אוּגָרִית (תל ראס שמרה).

הוצאתו של מוסוליני מן המשוואה - לאחר 1938 היה קשה להמשיך ולטעון שקיים פער בלתי ניתן לגישור בין הפשיזם האיטלקי לזה הגרמני - ופרוץ מלחמת העולם השנייה יצרו מציאות חדשה שבה הפך שיח זה לאטרקטיבי פחות, מסיבות ברורות. מותו הפתאומי של ז'בוטינסקי בניו יורק בקיץ 1940, מבלי שמינה יורש, טלטל את התנועה. במצב עניינים זה היה דבר מתעתע שקשור בעבותות לעצם המושג "מורשת ז'בוטינסקאית": מצד אחד רבים ביקשו להציג עצמם כבנים-ממשיכים של ז'בוטינסקי, כדי לזכות בהון סימבולי ובלגיטימציה פוליטית לרשת את כס המנהיג המנוח. מצד שני ספק אם הבנים-הממשיכים, ובהם גם עֲרי ז'בוטינסקי, יוצא חלציו של המייסד, היו בהכרח שומרי הגחלת הז'בוטינסקאית כפי שהיא מדומיינת כיום. אדרבא, הרעיונות שעֲרי ז'בוטינסקי קידם עם הלל קוק ושאר חברי "חבורת ברגסון" (אנשי משלחת האצ"ל לארצות הברית בזמן המלחמה, שקראו להקמת צבא עברי) סימנו במידה רבה התנתקות ממשנת האב ופנייה לכיוון שונה בתכלית. הם הדגישו את "העבריות" כזהות מובחנת, בניגוד ל"יהודיות", וראו בהתחברות ל"מרחב השמי" משאת נפש, בניגוד לפנטזיות ההתמערבות האירוצנטריות של ז'בוטינסקי האב. יתר על כן, חבורה זו הייתה הראשונה שהשתמשה במושג "פוסט-ציונות", כפי שהלל קוק ("פטר ברגסון") הסביר לעיתון ה**הראלד טריביון** ב-1947: "אנו, בתנועת השחרור העברית, מתנגדים למושג 'אומה יהודית עולמית' השואפת להטביע את חותם 'המדינה היהודית' על חלקי פלשתינה שלא עברו לידי הערבים באמצעות הסוכנות היהודית. [...] בליבת תוכניתנו ניצבת ההפרדה החדה שבין היהודים כדת ובין העברים כעם. [...] איננו אנטי-ציונים, אנו פוסט-ציונים".[30]

ב-1942, בשעה שחבורת ברגסון החלה את פעולתה בארצות הברית, הגיע ארצה מנחם בגין עם צבא אנדרס. בתוך זמן קצר מונה בגין למפקד האצ"ל והעביר את מרכז הכובד של התנועה ממזרח אירופה וארצות הברית לפלשתינה-א"י. דחיקתם לשוליים של המועמדים האחרים לבכורה ויצירת מיתוס של שלשלת מסירה בלתי מופרעת היו להישגו הפוליטי הראשון והבולט ביותר; לא מעט מכתביו ומחיבוריו האוטוביוגרפיים מעידים על ניסיונו המתמשך ליצור דימוי של רצף בלתי מופרע בינו ובין מייסד התנועה, נרטיב שהיה בעבר ונותר גם כיום כלי מרכזי להענקת לגיטימציה. אתגר זה לא נעלם לאחר 1948, עם הקמת תנועת החירות, דווקא משום שזו החלה את דרכה כקואליציה רופפת של ארגונים וקבוצות בעלות תפיסות אידיאולוגיות שונות ונרטיבים היסטוריים מנוגדים. הסוגיות האלה טואטאו אל מתחת לשטיח בסדרה הדוקומנטרית **ימי בגין** ששודרה לאחרונה בערוץ כאן 11,[31] והן בוודאי אינן עומדות במרכז התערוכה המוצגת במרכז מורשת בגין בירושלים.

לעומת הרמוניה מדומיינת זו, ההיסטוריונים יודעים לדווח על קקופוניה צורמת אוזניים. מחקרו של אמיר גולדשטיין **גבורה והדרה** (2011) מטפל באזמל מנתחים מדויק בנושא רגיש: היחס כלפי הוצאתם להורג של חברי האצ"ל ולח"י בידי הבריטים בשנים 1938-1947, ויצירתה של סימבוליקה תנועתית חדשה העומדת בסימן מאבק שחרור אלים.[32] מה לעשות במצב שבו "קיר הברזל" הז'בוטינסקאי של שנות העשרים, שהתבסס על ההנחה שהשלטונות הבריטיים יעודדו את היהודים להגן על עצמם, מפנה את מקומו לקריאת קרב בלתי מתפשרת נגד האימפריה? במצב שבו סיסמאות אנגלופיליות על "משחק הוגן" (fair play) ו"התמודדות ג'נטלמנית" מוחלפות בקריאה למרד ובטרור מחתרות? כאשר המחתרת החלה לצרף לשורותיה לוחמים מתוך שכונות עוני ויוצאי עדות המזרח, לא היה אפשר עוד להמשיך

ולתאר את המזרח כנחשל ביחס למערב אירופה. ספרו של גולדשטיין מראה בצורה משכנעת כיצד השימוש של הבריטים בעונש מוות בתלייה רק הוסיף שמן למדורה, עזר למקד את המאבק ב"מלחמה במשעבד הבריטי", ומעל לכול סייע ליצור מרטירולוגיה לאומית חדשה שבמרכזה ניצבו "עולי הגרדום", ששירתה היטב את בגין גם שנים מאוחר יותר, כאשר הפך למנהיג הליכוד. הרטוריקה הזאת צצה מייד עם הוצאתו להורג של חבר בית"ר שלמה בן-יוסף, עולה הגרדום הראשון, שנים ארוכות לפני נאומי הבחירות של בגין. בניגוד למנהיגי היישוב, שביקשו להתמיד במדיניות ההבלגה ולא היו מוכנים לראותו כמרטיר לאומי, ההנהגה הרוויזיוניסטית סימנה את בן-יוסף כ"הרוג המלכות הציוני הראשון". עצם השימוש במושג "הרוגי מלכות", כפי שמראה גולדשטיין, היה חלק מ"יהודיזציה" של מאבק המחתרות ולא היה מובן מאליו, הן בגלל היחס הדו-ערכי לרעיון מסירת הנפש וקידוש השם במסורת היהודית והן בגלל הרתיעה של לוחמי מחתרות מאימוץ מודל הקורבן הפסיבי שאינו סולל את הדרך אל הניצחון.

ז'בוטינסקי והגותו מילאו תפקיד שולי בדיונים על עולי הגרדום, ולא במפתיע. אולם בעקיפין, מחקרו של גולדשטיין מסייע לנו להשלים חתיכה חסרה בפאזל. תקופת הגרדומים אפשרה לבגין ולאנשיו לאמץ אוריינטציה ומיתוג חדשים שהיו חסרים לתנועה מאז נסגר החלון לאיטליה הפשיסטית וז'בוטינסקי נסתלק מן הבמה. מודל המחתרת הלוחמת, המאמצת את דרכי הפעולה והגינונים של מחתרת ה-IRA (הצבא האירי הרפובליקני), סיפק את הסימבוליקה, המשמעות והמשמעת שהיו נחוצים לפתע לתנועה כדי שלא תאבד את דרכה. בנקודה זו הפערים בין "הארגונים הפורשים" להנהגת היישוב התרחבו, ואילו הפערים בין הלח"י לאצ"ל הצטמצמו. אין זה מקרה שיצחק שמיר אימץ את השם "מיכאל" כשם המחתרת שלו, על שמו של מייקל קולינס, ואך סמלי הוא שאברהם שטרן, שהחל את דרכו כתלמיד לימודים קלאסיים ומעריץ איטליה, קיפח את חייו זמן קצר לאחר ששיים לתרגם לעברית את פרק הפתיחה של הספר *The Victory of Sinn Féin* מאת פטריק אוהגרטי (O'Hegarty), המתאר את מרד חג הפסחא נגד השלטונות הבריטיים. המרחק מן האב המייסד מובהק: ז'בוטינסקי, שב-1916 היה עיתונאי ודיווח על הדיכוי האלים של המרד בזמן אמת, הביע אהדה למאבק האירי, אך שלל מכול וכול את דרכי הפעולה של לוחמיו וסיכם כי אין טעם להכריז על מרד חסר סיכוי נגד האימפריה הגדולה בתבל שרק יוביל לקורבנות רבים בנפש. כעבור שלושה עשורים השתנה כיוון הרוחות, והאנלוגיה האירית עברה מן הסאבטקסט אל הטקסט הגלוי. ביולי 1947, כאשר חבר האצ"ל אבשלום חביב ניצב בפני שופטיו הבריטיים לאחר שנתפס במבצע פריצת כלא עכו, הוא הכריז בגאון כי גם באירלנד "הִשְׁלטתם על ארץ קטנה ועל אומה תרבותית בכוח הזרוע ובמרמה תחת מסוות הדת ותחת מסוות החוק והסדר" וגם שם "הקימותם תליות. ורצחתם ברחובות. גרשתם לארץ גזרה. חשבתם בטיפשותכם הרבה כי בכוח רדיפות תשברו את רוח ההתנגדות של האירים החופשיים".[33] חביב הוצא להורג שעות אחדות לאחר מכן; את הנאום חיבר ככל הנראה בגין.

ספרה של אופירה גראוויס-קובלסקי **הצודקים והנרדפים** (2015) משלים את התמונה ומתאר את הרוטיניזציה של המהפכה, שהתחוללה לאחר קום המדינה כאשר המחתרת נתבקשה להניח את נשקה, להצטרף אל תנועת החירות ולשחק את המשחק הפרלמנטרי.[34] הספר מתאר בפרוטרוט כיצד גם כאן טקסים רבי הוד, שימוש מושכל בסמלים ומפגנים פנים-תנועתיים מצולמים - ולא כתיבה תיאורטית מורכבת של הוגי התנועה - הם שקנו הכרה ולגיטימיות להנהגה החדשה. טקסים אלו סייעו בראש ובראשונה לפתור את המתח המובנה בתנועה שביקשה לסלול דרך משל עצמה ובה בעת להימנע מפגיעה

בזכרו של ז׳בוטינסקי, המנהיג המיתולוגי, ובוותיקיה. בגין, שהיה מודע לכוחו של הדימוי הוויזואלי, הקפיד להצטלם על רקע דיוקנו של ז׳בוטינסקי ופסל במחי יד את טענות צעירי התנועה, רובם יוצאי הלח״י, שיצאו נגד פולחן המתים וטענו שיש סתירה מהותית בין רעיונותיו של ז׳בוטינסקי לרעיון המרד. דרך טקסי ההנצחה התבקשו אנשי המחתרות להפוך לפרטיזנים במובן המילולי: לוחמים בשירות ה-partei, המפלגה.

דימויו הפופולרי של בגין כאיש פשרות אינו עומד בסתירה למהלך פרשני זה אלא דווקא משלים אותו. בגין הסכים להציב את ערי ז׳בוטינסקי ברשימת מועמדי התנועה לכנסת אף שהשניים נחלקו בהשקפות עולמם, והוא גם נאלץ להתפשר ולהסיר מרשימת המוצגים בתערוכת הקבע לזכר המנהיג המייסד במכון ז׳בוטינסקי את התפילין של ז׳בוטינסקי, לאחר שבנו ערי דרש לסלק את הפריט בטענה שאביו מעולם לא עשה בו שימוש (שנים לאחר מכן, בשיפוץ התצוגה, הוחזרו אליה התפילין ללא זכר לוויכוח הסוער מן השנים המוקדמות). הנצחת ז׳בוטינסקי, מראה גראוויס-קובלסקי, הפכה למסד שעליו הושתת ״מיתוס הצודקים והנרדפים״: התחושה כי לוחמי המחתרות הודרו מן הפנתיאון הלאומי באלימות וללא הצדקה נכרכה במאבק להנכחת שמו של ז׳בוטינסקי, העלאת עצמותיו ארצה והצבתו לצד הרצל כאב מייסד של הלאום. במקביל, עד הרגע האחרון המשיך ערי ז׳בוטינסקי להתנגח עם ראשי תנועת החירות ולהיאבק בהם על ניכוס דמותו של אביו.

ויכוח בתוך המשפחה

לאור כל האמור לעיל, שיבתו של הזאב הגדול אינה אמורה להפתיע אותנו. נוכחותו של ז׳בוטינסקי בחיינו והאזכורים התכופים של שמו הם פרי של מפעלי הנצחה שיסודותיהם נטועים עמוק בקרקע, הרבה לפני המהפך של 1977. ברמה התיאורטית, המתחים והסתירות הפנימיות הבלתי פתורות - בין חילוניות לדת, בין הערצה גלויה של האימפריה הבריטית ללאומיות אנטי-קולוניאלית, בין תפיסות mission civilisatrice המסמנות את תרבות מערב אירופה כאמת מידה שעל פיה יש לתקן את המזרח המפגר והמעוות ובין רצון ליצור ימין שישמש למזרחים בית פוליטי, ובמידה רבה גם המתח שבין מצודת זאב בתל אביב למרכז מורשת בגין בירושלים - כל אלה נותרו על כנם, אך הם טושטשו כדבעי בזכות המסנן רב העוצמה שבגין הפעיל כשמיצב עצמו כיורש ממלכתי ומלכותי תוך דחיקתם של הבנים האחרים. ייתכן שדווקא תחושת ההתקבלות והביטחון העצמי לאחר שנים כה ארוכות בשלטון היא המאפשרת סוף סוף לבני המשפחה הלוחמת להתגבר על חששם מפני כיבוס הכביסה המלוכלכת בפומבי ולהפנות מבט ביקורתי גם כלפי פנים.

עם זאת, ההיסטוריזציה והמבט הביקורתי מתגמדים בהשוואה למאמצי הקנוניזציה. זו נישאת על גבי תהליכים פוליטיים רחבים יותר, ומבטאת את התזוזה ימינה של השיח והדמיון הפוליטי בישראל. אנשי מרכז ושמאל ציוני שלא צמחו מתוך התנועה הרוויזיוניסטית מאזכרים את שמו של ז׳בוטינסקי (לצד זה של בגין) ומציגים אותו כהוגה דמוקרטי-ליברלי נאור. זהו תסמין המעיד על צמצום אופק הציפיות הפוליטי, אולי גם ביטוי של ההנחה המובלעת שאי-אפשר להעלות על הדעת חלופה לימין הלאומני החדש שאינה צומחת מתוך הימין עצמו. יש בכך מידה של הכרה בשוליותו הפוליטית של מחנה המרכז והשמאל הציוני ושל רעיונותיו. ולצד המחנה הזה, כפי שטענתי בפתח הדברים, השיבה לז׳בוטינסקי

שכיחה גם בקרב נסיכי ליכוד מזדקנים המלהקים את עצמם לתפקיד "הימין השפוי". הם מציבים את ז׳בוטינסקי כאידיאה רגולטיבית כדי להתנגח במנהיגות המפלגה בת ימינו, אך עושים כן באמצעות קריאה סלקטיבית בכתבי האיש וביורשיו. זהו, בסופו של דבר, ביטוי למאבק פנים-משפחתי בתוך הימין הישראלי.

אין ספק כי מנקודת המגוז של שנת 2020 קל לבלבל בין לאומיות ליברלית ובין נאמנות בסיסית לעקרונות חוק וסדר. היעדרה של הבחנה זו מסייע לייצר אשליה אופטית שלפיה בגין וז׳בוטינסקי היו מנהיגים דמוקרטיים וליברליים דגולים. התיוג המוטעה וההאדרה המוגזמת האלה מתעלמים בגסות, ולא בכדי, מהמסגרת הקולוניאלית המובהקת שבתוכה פעל ז׳בוטינסקי ופיתח את רעיונותיו. התפיסה הזאת תלויה תלות גמורה במיתוס ״שלשלת המסירה״ הבלתי מופרעת שחיברה לכאורה את מקים התנועה הרוויזיוניסטית לתנועת המרי שפנתה לכיוון אנטי-אימפריאלי. היאחזותם של אנשי מרכז ושמאל ציוני בראובן ריבלין כ״בית״ריסט הנאור האחרון״, תפיסה שקרוב לוודאי מקובלת על ריבלין עצמו, מבטאת את אותו בלבול.

יש אמנם אמת בטענתם של נסיכי ליכוד למיניהם ושל חלקים מהמרכז הפוליטי החדש כי הם ממשיכים את מורשתו של ז׳בוטינסקי, אלא שבכך מתגלה הדמיון שלהם לחבריהם בימין החדש יותר מאשר ההבדל ביניהם. שכן הליברליות-לכאורה של ז׳בוטינסקי הייתה הליברליות שאנו מזהים אצל אימפריאליסטים של ראשית המאה הקודמת: מרחיבי אימפריה שהאמינו אמונה כנה בעליונות הפוליטיקה והערכים האירופיים ובה בעת חששו מניוון וקמילה של אותה תרבות אם וכאשר היא תפסיק להתפשט מעבר לים, ושניסחו תוכניות ייצוג פרלמנטרי עבור הילידים מבלי להעניק להם כוח פוליטי של ממש. מחויבותו של ז׳בוטינסקי לרעיון זכויות האזרח הייתה כנה, אך זכויות יסוד אלו נשמרו לעולם ל״יום שאחרי״, לשלב שעתיד להגיע לאחר שהאוכלוסיות הלא-יהודיות יהפכו לקבוצות מיעוט ולאחר שהן יסכימו, באמצעות שימוש תקיף בכוח הזרוע, לקבל את הנחות המוצא של המפעל הציוני. הכמיהה הז׳בוטינסקאית ש"דו-קיום" יהודי-ערבי יהפוך מחלום למציאות מותנית בכך שהשכן הערבי יכיר בעליונות כוח הזרוע של הגאון הנדיב והאכזר היהודי שהתנחל בבתים שסביבו.

ברוח זו, בערב השקת הכרך **ארץ ישראל ב** של כתבי ז׳בוטינסקי, שהתקיים בחברון במסגרת כנס 90 שנה למאורעות תרפ"ט, הקפיד ריבלין לצטט את הצהרתו של ז׳בוטינסקי לאחר פרעות תרפ״ט כי ״אנו נקים מחדש את כל אשר החריבו כי בכישרון זה חוננו - להקים בהיקף גדול פי כמה את אשר החריבו והשמידו״, והוסיף: ״חברון איננה מכשול בדרך לשלום - היא מבחן ליכולתנו לחיות יחד, יהודים וערבים, חיים הגונים זה לצד זה".[35] עמדתו של ריבלין כי יש לחתור למדינה דמוקרטית אחת מן הירדן לים ובה שוויון זכויות מלא לכלל האזרחים היא בבחינת אימוץ היגיון קולוניאלי צרוף: ההבטחה העתידית באשר לדמוקרטיה ולשוויון זכויות מלא לפלסטינים - שלעולם מוצבת בעתיד רחוק, כאופק נסוג, הרחק מכל השלכה פוליטית ממשית בהווה - משמשת בסיס אידיאולוגי להצדקת עבודת ההווה של משטר הכיבוש וההתנחלויות. מבחינה זו, רבים מנסיכי הליכוד ואנשי המרכז הפוליטי צודקים בטענתם כי הם ממשיכי מורשתו של מייסד הרוויזיוניזם, אבל זו מורשת שבבסיסה הקולוניאליזם הליברלי בן המאה התשע-עשרה; ומורשת זו דווקא מצביעה על כך שהפער בין נשיא המדינה ראובן ריבלין לראש הממשלה בנימין נתניהו, בין נסיכי הליכוד הישן לאנשי הליכוד החדש ואפילו בין חלקים מהמרכז

הפוליטי החדש לימין בכללותו אינו גדול כל כך. אמנם ריבלין, בעיקר מאז היה לנשיא, מבקש להבדיל עצמו מנתניהו ומהאגפים הימניים יותר של הליכוד ברטוריקה שוחרת שלום. אך כמו האילן שהוא נתלה בו, ריבלין מעולם לא הציע דרכים קונקרטיות להתשת כוחם או לקניית ליבם של הערבים מעבר להישענות המתמדת על כידונים. אנשי ימין שמוותרים על האטיקט, שמאמצים בגלוי פוליטיקה של אלימות אכזרית ללא גינונים, לכל הפחות אינם מנסים לטהר את כתבי ז׳בוטינסקי מן הצדדים המיליטריסטיים שבהם. לדידם אין טעם שהזאב יעטה עור של כבש.

מאבקי ההנצחה והשיוּם נשאו פרי, וכיום, לצד יום זיכרון ממלכתי לזכרו של זאב ז׳בוטינסקי (כט בתמוז, יום שנקבע בידי הכנסת ב-2005) ומכון הקרוי על שמו, ז׳בוטינסקי הוא האיש המונצח ביותר בשמות רחובות בערי ישראל. יש מן הסמלי בכך ששמו של יריבו הגדול, דוד בן-גוריון, מקושר כיום בתודעתם של מרבית הישראלים עם שמו של נמל תעופה, אתר שמרכז לתוכו את הכמיהה להתרחק ולצאת אל מרחב אחר, את החלופה לתוגת הישראליות. מנקודת מבטו של ההיסטוריון, חילופי המשמרות בין ״אבות מייסדים״ אינם ייחודיים לישראל. תופעה דומה התרחשה בזיכרון הקולקטיבי בארצות הברית, לאחר שסר חינו של תומס ג׳פרסון: מודל האיכר-החלוץ של מחבר הכרזת העצמאות האמריקנית והדיבורים הגבוהים על בני אדם שנבראו שווים ובעלי זכויות מולדות שאי-אפשר לשלול מהם נשמעו לפתע כנאומים ריקים, אם לא כצביעות גמורה, כשהתברר כי ג׳פרסון החזיק בעבדים וכי סאלי המינגס, שפחתו השחורה, הייתה גם אם ילדיו. ומלבד זאת, מי בארצות הברית חושב כיום ברצינות לשוב ולעבד את אדמתו במו ידיו, להתלבש בצניעות מופגנת ולהפסיק לסחור בניירות ערך? את הריק שנוצר בארצות הברית עם ירידת קרנו של ג׳פרסון מילאה עד מהרה דמותו של אלכסנדר המילטון, יריבו המושבע, המאמין הגדול במדינה פדרלית עם מנגנון בירוקרטי מסועף, שוק קפיטליסטי וצבא מקצועי גדול ועתיר משאבים. כפי שהצלחתו המסחררת של המחזמר בברודוויי הוכיחה מעבר לכל ספק, המילטון הצליח להתנחל גם בלבבות הדמוקרטים האמריקנים כסמל לדמוקרטיה חפה משחיתות. ההיסטוריונים שהקדישו את חייהם לחקר ״האבות המייסדים״ הרימו גבה ומלמלו בינם לבין עצמם משהו על אירוניה היסטורית. דבר דומה התרחש בישראל של השנים האחרונות. אך סמלי הוא שז׳בוטינסקי, שלא טרח להזכיר בכתביו את רעיונותיו של ג׳פרסון, דאג להדגיש את הערצתו להמילטון. דומה שהמסאי מאודסה הוא ההמילטון שלנו. עתה נותר לנו רק להמתין להפקתו של המחזמר ״הזאב הגדול״.

הערות שוליים

[1]↑ אין זה המפעל הראשון לכינוס כתביו. בשנים 1947-1959 ערך ערי ז׳בוטינסקי, בנו של ולדימיר-זאב, מהדורה בת 18 כרכים, אולם זו לא כללה את מלוא עזבונו הספרותי והפובליציסטי.

[2]↑ זאב ז׳בוטינסקי, **ארץ ישראל ב** (כתבים), בעריכת אריה נאור, תל אביב: מכון ז׳בוטינסקי בישראל ומרכז מורשת בגין, 2018, עמ׳ 191, 172-173, 214.

[3]↑ שם, עמ׳ 309-310.

[4]↑ זאב ז׳בוטינסקי, **ארץ ישראל א** (כתבים), בעריכת אריה נאור, תל אביב: מכון ז׳בוטינסקי בישראל ומרכז מורשת בגין, 2015, עמ׳ 43, 58, 49, 309-310, 52.

[5]↑ ז׳בוטינסקי, כתבים ב (לעיל הערה 2), עמ׳ 221, 84.

[6]↑ ז׳בוטינסקי, כתבים ב (לעיל הערה 2), עמ׳ 221, 84.

[7]↑ זאב ז׳בוטינסקי, **שמשון**, בתרגום ברוך קרוא, תל אביב: משרד הביטחון, 1982, עמ׳ 188.

[8]↑ רפי צירקין-סדן, ״אימפריה, לאומיות ויחסי מזרח ומערב ברומן ׳שמשון׳ מאת ולדימיר (זאב) ז׳בוטינסקי״, **תיאוריה וביקורת** 48 (קיץ 2017), עמ׳ 81-104.

[9]↑ ז׳בוטינסקי, כתבים א (לעיל הערה 4), עמ׳ 102.

[10]↑ שם, עמ׳ 95.

[11]↑ ז׳בוטינסקי, כתבים ב (לעיל הערה 2), עמ׳ 80.

[12]↑ ז׳בוטינסקי, כתבים א (לעיל הערה 4), עמ׳ 262, 106-107.

[13]↑ ז׳בוטינסקי, כתבים ב (לעיל הערה 2), עמ׳ 236.

[14]↑ ז׳בוטינסקי, כתבים א (לעיל הערה 4), עמ׳ 193.

[15]↑ שם, עמ׳ 176-177.

[16]↑ ז׳בוטינסקי, כתבים ב (לעיל הערה 2), עמ׳ 11.

[17]↑ ז׳בוטינסקי, כתבים א (לעיל הערה 4), עמ׳ 23.

[18]↑ Gil S. Rubin, ״Vladimir Jabotinsky and Population Transfers between Eastern Europe and Palestine,״ *The Historical Journal* 62, 2 (2018), pp. 1-23

[19]↑ כתביה של יולי תמיר ממלאים תפקיד מרכזי בהקשר זה. ראו Yael Tamir, *Why Nationalism*, Princeton: Princeton University Press, 2019; idem, *Liberal Nationalism* Princeton: Princeton University Press, 1993

[20]↑ דן מירון, **הגביש הממקד: פרקים על זאב ז׳בוטינסקי המספר והמשורר**, ירושלים: מוסד ביאליק, 2011, עמ׳ 21-22. הספר מאגד סדרת מסות שהתפרסמו לראשונה בעיתון **הארץ** בשנת 2010. את המונח Spieltrieb טבע המשורר והמחזאי פרידריך שילר (**על החינוך האסתטי של האדם בסדרת מכתבים**, בתרגום שמשון אילת, תל אביב: ספרית פועלים, הקיבוץ המאוחד ומוסד ביאליק, 1986 [1795], עמ׳ 54-56).

[21] ↑ סבטלנה נטקוביץ׳, **בין ענני זוהר: יצירתו של ולדימיר (זאב) ז׳בוטינסקי בהקשר החברתי**, ירושלים: מאגנס, 2015.

[22] ↑ Michael Stanislawski, *Zionism and the Fin De Siècle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky*, Berkeley: University of California Press, 2001

[23] ↑ מחקריהם של חוקרים ישראליים מתווספים לשיח היסטוריוגרפי שמושך אליו גם חוקרים בולטים מחו״ל. בהקשר זה חשוב לציין את מחקריו של ההיסטוריון הבריטי קולין שינדלר (Shindler) ובעיקר את ספרו *The Triumph of Military Zionism* (Tauris, 2009), המתיימר לספק סקירה מקיפה של שורשי הימין הישראלי וכן את הביוגרפיה המקיפה של אבא אחימאיר פרי עטו של פיטר ברגמין (Bergamin), *The Making of the Israeli Far-Right* (Bloomsbury, 2019), שראתה אור לא מזמן. אולם במסגרת מסה זו אתמקד אך ורק בחיבורים של חוקרים ישראלים הפועלים בארץ.

[24] ↑ Daniel K. Heller, *Jabotinsky's Children: Polish Jews and the Rise of Right-Wing Zionism*, Princeton: Princeton University Press, 2017

[25] ↑ אלטלנה (זאב ז׳בוטינסקי), ״יוזף פילסודסקי: שנה למותו״, **הירדן**, 22.5.1936, עמ׳ 9.

[26] ↑ Dan Tamir, *Hebrew Fascism in Palestine, 1922-1942*, New York: Palgrave Macmillan, 2018

[27] ↑ רוברט פקסטון, **האנטומיה של הפשיזם**, בתרגום דן תמיר, תל אביב: ספרי עליית הגג, 2009.

[28] ↑ קובי כהן-חטב, **המהפכה הימית: אחיזת היישוב היהודי בים ובחופי ארץ-ישראל, 1917-1948**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2019.

[29] ↑ חנן חבר, **אל החוף המקווה: הים בתרבות העברית ובספרות העברית המודרנית**, ירושלים: מכון ון ליר, 2007.

[30] ↑ Roman Vaters, ״Pathways of Early Post-Zionism,״ in Frank Jacob and Sebastian Kunze (eds.), *Jewish Radicalisms: Historical Perspectives on a Phenomenon of Global Modernity*, Berlin: Walter de (Gruyter & Co., 2018, pp. 23-74 (on p. 26

[31] ↑ לוי זיני (מפיק), **ימי בגין** (סדרה דוקומנטרית), כאן 11, 2019.

[32] ↑ אמיר גולדשטיין, **גבורה והדרה: עולי הגרדום והזיכרון הישראלי**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2011.

[33] ↑ שם, עמ׳ 147-148.

[34] ↑ אופירה גראוויס-קובלסקי, **הצודקים והנרדפים: מיתולוגיה וסמלים של תנועת החרות, 1948-1965**, שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, 2015.

[35]↑ ראו דיווח באתר האינטרנט של היישוב היהודי בחברון: "90 שנה לפרעות תרפ"ט: אירוע ממלכתי חסר תקדים בחברון", 8.9.2019.

פרופ' אריה דובנוב עומד בראש הקתדרה ללימודי ישראל ע"ש מקס טיקטין בחוג להיסטוריה באוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון.
